

TÜRK DİLİNDE EŞ ANLAMLILIK VE ‘SAYRU-SÖKEL’ SÖZLERİ

Mustafa SARI*

ÖZET

Bu çalışmada, Türkçenin tarihî metinlerinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan; ancak standart Türkçede yaşamayan *sayru* ve *sökel* sözlerinin anlam özellikleri incelenmiştir. Tarihî metinlerde genellikle eş anlamlı biçimde kullanılan bu sözler, Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam bakımından farklı özellikler göstermektedir. Bu anlam farklarının tarihsel metinlerdeki kökenlerini araştırmak gerekmektedir. Çalışmada öncelikle sözcüklerin tarihî sözlüklerde kaydedilmiş anlamları üzerinde durulmuş; sonra tarihî metinlerde bağlama göre farklılaşan anlam özellikleri ele alınmıştır. Sözcüklerin anlam özelliklerini doğru biçimde tespit edebilmek için metinlerde geçtiği bütün yerler ve bağlam göz önüne alınmış ve kullanımdaki anlam nüansları tespit edilmiştir. Son olarak sözcüklerin Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan anlamları çıkartılmış ve bunlar tarihî metinlerdeki anlamlarla karşılaştırılmıştır. Sözcüklerin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki biçim ve anlamlarını tespit etmek için, Türk Dil Kurumu tarafından Derleme Sözlüğü'nün ve Türkiye Türkçesi Ağızları ile ilgili çalışmaların söz varlığının bilgisayar ortamına aktarılmasıyla oluşturulan Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü kullanılmıştır. Tarihî metinlerde ve sözlüklerde genelde 'hasta' anlamıyla kaydedilen *sayru* sözü, Türkiye Türkçesi ağızlarında değişime uğramadan halen devam etmektedir. Ancak *sökel* sözü Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam bakımından farklı özellikler göstermektedir. Sözcüğün ağızlarda yaşayan bazı anlamları Türkçenin tarihî metinlerinde de tespit edilmiştir. Tarihî metinler üzerinde yapılacak olan anlam bilimi çalışmaları, eş anlamlı gibi kullanılan sözcüklerin anlam bakımından nasıl bir gelişme gösterdiklerinin tespit edilmesine yardım edebilir.

Anahtar Kelimeler: Eş anlamlılık, sözcük anlam bilimi, tarihsel anlam bilimi, *sayru*, *sökel*.

SYNONYMY IN TURKISH LANGUAGE AND THE WORDS 'SAYRU- SÖKEL'

ABSTRACT

In this study, the semantic features of *sayru* and *sökel* words which do not exist in standard Turkish but be used in Turkish historical manuscripts have been examined. These two words used generally as synonym in historical texts show different features in terms of semantic in Turkey Turkish dialects. The origins of these semantic

* Doç. Dr., Mevlana Ü. Eğt. Fak. Türkçe Eğt. Böl. El-mek: msari68@hotmail.com

differences in historical texts should be researched. In this study, firstly, the recorded meanings of the words in the historical texts are emphasized; then, the semantic features of the words contextually differing in the historical texts are discussed. In order to determine the semantic features of words correctly, all the points where the words existed and the context are taken into consideration and semantic differences in use of the words are identified. Finally, the words' meanings used in Turkey Turkish dialects are determined and these are compared with the meaning found in the historical texts. *Sayru* word recorded with the meaning of "sick" in historical texts and dictionaries continues its existence without any change in Turkey Turkish dialects. However, the word *sökel* shows different features in terms of semantic in Turkey Turkish dialects. Some meanings of the words existent in Turkey Turkish dialects have been found in Turkish historical texts, too. Semantics studies on historical texts can help to see how the words used as synonym progress semantically.

Key Words: Synonymity, lexical semantics, historical semantic, sayru, sökel.

1. Giriş

Anlam bilimi çalışmalarının önemli alanlarından biri de *sözcük anlam bilimidir* (lexical semantics). Bu çalışmada, Doğan Aksan tarafından tercih edilen *sözcük anlam bilimi* teriminin kullanılması uygun görülmüştür. Sözcük anlam bilimi; eş anlamlılık, zıt anlamlılık, çok anlamlılık gibi alanlarla ilgilenir.

Sözcüklerde anlam aynılığını ifade etmek için eş anlamlılık terimi kullanılır (Palmer 2001:75, Lyons 1981:148). Ancak dilbilimciler, anlam bakımından birbiriyle tamamen örtüşen sözcüklerin eş zamanlı biçimde bulunmasının çok zor olduğunu belirtmektedir. Lyons anlam bakımından tamamen örtüşen sözcükleri, *kesin eş anlamlı* (absolutely synonymous) biçiminde adlandırır (1981:148). Böylece eş anlamlılık terimi derecelendirilmiş olur. Frank Robert Palmer ise dilde anlam bakımından birbiriyle tam örtüşen iki kelimenin bulunamayacağını belirtir (2001:75).

Eş anlamlılıkla ilgili olarak dilbilimcilerin üzerinde durduğu önemli hususlardan biri de bağlamdır. Örneğin Türkiye Türkçesinde *siyah* ve *kara* birçok bağlamda eş anlamlılık gösteren öğelerdir. Ancak eş anlamlılık çoğu kez salt nitelikli olmaktan uzaktır, bu nedenle özdeşlikten çok, anlamca yakınlık belirtir. Çünkü aynı bağlamda hiçbir anlam ayırtısı getirilmeden birbirinin yerini alabilecek göstergeler az sayıdadır (Vardar 1998: 97).

Dilbilimciler bağlamın sadece eş anlamlılıkla değil, aynı zamanda anlamın bizzat kendisiyle ilgili bir durum olduğunu belirtir. Örneğin Pierre Guiraud'a göre anlam, bir sözcüğün aynı bağlamdaki diğer sözcüklerle kurduğu ilişkiye bağlıdır, bu nedenle sözcükte anlam değil kullanımlar esastır. Her sözcüğün anlamı, daha doğrusu anlamları, taşıdığı varsayılan imgeyle değil, içinde buldukları bağlantıların tümüyle tanımlanabilir. Bu tanım, Saussure'un *değer* kavramına işaret etmektedir. Anlam bakımından *değer*, göstergenin dildeki öbür biçimlerle kurduğu bağlantının sonucu olarak ortaya çıkar. Örneğin *kırmızı* sözcüğünün değerleri ve bunun doğal sonucu olarak kullanımları dilde *turunçu*, *pembe*, *erguvan* vb. sözcüklerin bulunmasına bağlıdır (1975: 27). Bu bakış açısı kullanımı esas almayan bütün sözlükleri değersizleştirmektedir.

Anlam bilimi alanında kayda değer çalışmaları bulunan Doğan Aksan, 'dilde kesin eş anlamlı sözcüklerin bulunamayacağı' gerçeğinin, Türk dilinde doğurduğu sonuçlar hakkında bilgiler verir. Aksan, Türkçenin tarihî dönemlerinde eş anlamlı kelimelerden birinin zaman içinde

ya anlam farklılaşmasına uğradığını ya da yok olduğunu, öldüğünü kaydeder. Örneğin Köktürkçede kullanılan *ebir-* fiili bugün sadece *evirmek çevirmek* ikilemesinde yaşamaktadır. Fiilin kendi başına kullanımı Türkiye Türkçesinde unutulmuştur. Benzer biçimde *argin* sözcüğü sadece *yorgun argın, bark* ise *ev bark* ikilemesinde varlığını sürdürmektedir (Aksan 1999:80). Konuyla ilgili dilimizde başka örnekler de vardır. Türkiye Türkçesinde *eğri büğrü* ikilemesindeki *büğrü* sözcüğünün ölümü de eş anlamlılığa bağlanabilir (Sarı 2001:304).

Sözlükler anlam bakımından birbirine yakın kelimeleri, eş anlamlı biçimde göstermektedir. Ancak kullanım söz konusu olduğunda durum çok farklı ve karmaşıktır. Palmer, sözlüklerde birçok kelimenin eş anlamlıymış gibi verildiğini; ancak bunun sadece kelimeyi daha kolay açıklanır hâle getirdiğini, gerçekte ise bunların çoğunun eş anlamlı sayılmayacağını belirtir. Sözlüklerde eş anlamlı verilen kelimelerin esasen birbirinden farklı olduğunu test etmek için farklı yöntemler vardır (Palmer 2001: 77).

Öncelikle eş anlamlı kelime ya da kelime grupları bir dilin farklı lehçelerine ait olabilir. Örneğin Amerika'da ve İngiltere'nin bazı bölgelerinde sonbahar için *fall* kelimesi kullanılırken İngiltere'nin diğer bölgelerinde *autumn* sözcüğü tercih edilmektedir.

İkincisi, sözlüklerde eş anlamlı verilen kelimeler, birbirinden farklı bağlamlarda kullanılmak zorundadır. Örneğin İngilizcede 'ölmek' anlamına gelen *pass away, die, pop off* sözcüklerinin kullanımları farklı bağlamlar gerektirir. Türkçede de 'ölmek' anlamına *öl-, geber, nalları dik-, tahtalıköyü boyla-, Hakkın rahmetine kavuş-, şehit ol-, imamın kayığına bin-* vb. onlarca kelime ya da kelime grubu kullanımda farklılık gösterir. 'Hakkın rahmetine kavuş-' genelde saygın birinin ölümünü; *şehit ol-* vatan, millet ya da din için ölümü; *geber-* yaptığı kötülüklerle ölümü çoktan hak eden birinin ölümünü anlatmak için kullanılan söz öbekleridir.

Bazı kelimeler birlikte kullanılmak bakımından sınırlıdır. Başka bir ifadeyle, bazı kelimeler sadece belirli kelimelerle birlikte kullanılmaktadır. Örneğin İngilizcede 'kokmuş, ekşimiş' anlamındaki *rancid* kelimesi sadece *bacon* 'pastırma' ve *butter* 'tereyağı' ile birlikte kullanılmaktadır.

Bütün bu bilgiler ışığında, eş anlamlılıkla ilgili incelemelerde üç temel hususun ön plana çıktığı görülmektedir: Bağlam, coğrafya (lehçe/ağız), zaman. Bağlam, kelimenin sözlük anlamından ziyade kullanımıyla ilgili bir terimdir ve yukarıda alıntısı yapılan birçok dilcinin vurguladığı gibi, eş anlamlılıkla ilgili çalışmalarda dikkat edilmesi gereken önemli bir ölçüttür. Sözlüklerde eş anlamlı biçimde verilen birçok kelime, farklı bağlamlarda farklı anlamda kullanılabilir.

Yine yukarıda belirtildiği gibi coğrafyaya bağlı eş anlamlılık, lehçe ya da ağızlarda kullanılan kelimeleri içine almaktadır (Sarı 2011:537).

Eş anlamlılık ile ilgili çalışmalarda göz önünde bulundurulması gereken bir diğer unsur zamandır. Esasen dilde ortaya çıkan değişimleri inceleyen çalışmalarda, zaman faktörü dikkate alınmalıdır. Tarihsel dilbilimi ve art zamanlı incelemelerin temel dayanağı zamandır. Tarihi metinlerde eş anlamlı gibi kullanılan birçok kelime bugün farklı anlam özellikleri kazanmıştır. Bu anlam farklarının sebepleri ve tarihsel uzantılarının incelenmesi, önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, Türk dilinin tarihî dönemlerinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında yaygın biçimde kullanılan; ancak standart Türkçede yaşamayan *sayru* ve *sökel* sözcükleri eş anlamlılık bakımından incelenecektir. Türkiye Türkçesi ağızlarında farklı anlamlarla yaşayan kelimelerin bu özelliklerinin tarihî metinlerdeki kökenleri araştırılacaktır.

2. Eş Anlamlılık ve *sayru* - *sökel* Sözcükleri

Her ne kadar Palmer, eş anlamlılığın incelenmesinde sözlüklerin güvenilir olmadığını vurgulasa da her iki kelimenin Türkçenin tarihsel sözlüklerinde nasıl açıklandığını belirtmekte fayda vardır. Tarihsel sözlüklerde kelimelerin hangi anlamlarla açıklandığını tespit etmek, sözlüklerin farklı anlamları kaydetmede ne ölçüde başarılı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Mesgnien Meninski'nin sözlüğünde *sökel* kelimesi bulunmazken, *sayru* sözcüğü 'hasta, zebun' biçiminde anlamlandırılmıştır. Sözlükte *sayruluk* sözcüğü de madde başı yapılmıştır (2000: 3019).

W. Radloff'un sözlüğünde *sökel* sözü 'hasta' biçiminde anlamlandırılmış ve kelimenin *sökül* biçimi de aynı anlamla kaydedilmiştir. Ayrıca, *sökellik* sözü de madde başı yapılmıştır. Sözlükte *sayru* sözünün anlamı 'hasta, zayıf, güçsüz' biçimindedir, *sayruluk* sözü de madde başı yapılmıştır (Erbay 2011).

Şeyh Süleyman Efendi'nin Çağatayca lügatinde, *sökel* sözü 'hasta, bî-derman, za'îf, nâ-tüvan, sakat, alîl, mariz, nâ-çâr'; *sayru* ise 'üzgün, hasta, mariz,...' anlamındadır (1298).

Clauson, *sökel* sözünü 'hasta' biçiminde anlamlandırır. Kelimenin, 'diz çökmek, ayağa kalkmamak' anlamındaki *sök-* fiilinden türemiş olabileceğini, muhtemel vurgusu yaparak açıklar. Kelime, ayrıca Çağatay Türkçesinde 'hasta' anlamının yanında, 'topal, kötürüm' anlamlarında kullanılmaktadır. Ancak Clauson, Kaşgarlı Mahmud'un kelimenin Oğuzca olduğu yönündeki düşüncesini, Hakaniye Türkçesinde de kullanıldığı için, tartışmalı bulur. Kelime Oğuz, Kıpçak, Harezmi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir (1972:820). Söz konusu eserde *sayru* sözü ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Eserde *sökel* sözünün 'sakat, topal, kötürüm' biçiminde anlamlandırılmış olması dikkat çekicidir.

Hüseyin Kazım Kadri'nin, *Büyük Türk Lügati* adlı eserinde *sökel* sözünün, *sükel* ve *sükül* biçimlerinin de bulunduğu ve Çağatayca olduğu belirtilmiş ve kelime 'zayıf, arık, hasta' biçiminde anlamlandırılmıştır (1943:150). Sözlükte *sayru* kelimesi de 'mehcur, hasta, mariz' anlamlarıyla verilmiştir (1943:33).

Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmani* adlı eserinde, *sökel* sözü yoktur. Eserde *sayru* sözü, 'Hasta. Savmak, tesir etmek. Üzgün, hasta, rencür, nekahette, nâka, nukaha. Yanar hasta, mariz.' biçiminde anlamlandırılmıştır. Kelime açıklanırken *savmak* sözüne gönderme yapılmıştır. *Savmak* sözü ise "Savmak, geçmek, fevt, def olmak, zail, fâtir, mundefi olmak, ateş, çiçek, hastalık, kalabalık, mevsim geçmek, yaraya iltiyam bulmak, işleyip geçmek, tesir." biçiminde anlamlandırılmıştır (Toparlı 2000:336). Eserde sözcüğün ateşli hastalıklar için kullanılması dikkat çekicidir.

Kamus-ı Türki'de *sökel* sözü bulunmamaktadır. *sayru* sözü ise 'hasta, mariz, keyifsiz, üzgün' biçiminde açıklanmış ve 'Terk edilmiş olsa da diriltilmeye hak eden kelimelerimizdendir.' açıklanması eklenmiştir. Ayrıca Farsça *hasta* sözü açıklanırken *sayru* karşılığı verilmiştir.

Burhan-ı Katı'da geçen Farsça *sügel* sözünün anlamı şöyle verilmiştir: Mezru'ata arzi olan sarılık afetine derler ki Türkîde *sak* tabir ederler. *süg* sözü de 'matem, musibet ve gussa' anlamlarındadır (Öztürk-Örs 2000:694). Kelime hem biçim hem de anlam bakımından Türkçe *sökel* sözüne benzemektedir. Farsçada kelime arpa, buğday vs. gibi bitkilerde görülen sarılık, hastalık için kullanılmaktadır. Ne var ki diller arasında ilişkiler bakımından böyle bir anlam aktarması pek mümkün görünmemektedir.

Kelimelerin Türkçenin tarihî sözlüklerinde geçen biçim ve anlam özellikleri, Palmer'in belirttiği gibi, çok net bilgiler vermemektedir. Her iki kelimenin Türkçenin tarihî metinlerinde geçen biçimleri bu konuda daha net bilgiler sunabilir. Kelimelerin anlam nüanslarını kaçırmamak için incelenen metinlerde geçen bütün bağlamları göz önüne alınmıştır.

Orhon Yazıtları'nda *sayru* ve *sökel* sözlere geçmemektedir. Ancak 'çöktürmek, bağımlı kılmak' anlamındaki *sökür-* fiili kullanılmıştır (Tekin 2006:166). *Eski Türkçenin Grameri* adlı çalışmanın sonundaki sözlükte de aynı bilgiler bulunmaktadır (Gabain 1988:294). Clauson *sökel* sözünün yazıtlarda da geçen *sök-* fiilinden türetilmiş olabileceğini vurgular (1972:820).

Divanu Lügati't-Türk'te *sayru* sözü bulunmazken *sökel*'in Oğuzca olduğu belirtilmiş ve şu örnekler verilmiştir (Atalay 1986):

Sökel/sızdı 'Hasta arıkladı, zayıfladı.' (II-10)

Sökel/tınığı artak 'Hastanın soluğu fena.' (II-40)

Er *sökel*/turur. 'Adam hastadır.' (III-181)

Sökel/onguldu 'Hasta iyi oldu.' (III-395)

Sökelge sufşadı 'Hastaya okudu.' (III-286)

Karahanlı Türkçesiyle yazılmış olan *Kur'an Tercümesi*'nde *sayru* sözü geçmezken, *sökellik* sözü 'hastalık' anlamıyla kaydedilmiştir (Ata 2004). Dönemin kayda değer eserlerinden *Kutadgu Bilig* (Arat 1979) ve *Atabetü'l-Hakayık*'ta ise her iki kelime de geçmemektedir (Arat 2006).

Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış bazı metinlerde, örneğin *Dede Korkut*'ta *sökel* geçmezken *sayru* sözünün geçmesi; her iki kelimeyi de kullanan metinlerde, örneğin *Nazmü'l-Hilafiyat Tercümesi*'inde kullanım sıklığının *sayru* lehine çok fazla olması; Harezmi Türkçesiyle yazılmış metinlerde, örneğin *Nehcü'l-Feradis* ve *Kıyasü'l-Enbiya*'da, *sayru* bulunmazken *sökel*'in kullanılması Kaşgarlı'nın verdiği bilgileri tartışmalı hale getirmektedir.

Nehcü'l-Feradis'te *sökel* sözü oldukça yaygın biçimde kullanılmışken *sayru* kelimesine yer verilmemiştir (Tezcan-Zülfikar 2004). Örnek:

On sekiz kün *sökel*/boldı. (6-16)

Hasan Hüseyin (ra) ekegü *sökel*/boldılar. (140-3)

Harezmi Türkçesinin bir diğer eseri olan *Kıyasü'l-Enbiya*'da da *sayru* kelimesi bulunmamaktadır (Ata 1997). Eserde kelimenin *sökül* biçimi, 'hasta, zayıf, güçsüz' anlamıyla geçmektedir. Örnek:

Eki yarım yaşlıg, kızıl kaçga, tört adağı *sökü*/buzagısı bar erdi (59v 7)

Örnekteki kullanım, 'hasta zayıf, güçsüz'den ziyade Clauson'un vurguladığı gibi 'total, kötürüm' anlamına yakındır.

Harezmi Türkçesiyle yazılmış olan *Mu'inü'l-Mürid* adlı eserde *sayru* sözü bulunmazken *sökel* aşağıdaki örnekte olduğu gibi kullanılmıştır (Toparlı-Argunşah 2008):

Turkish Studies

tişi ‘iddet içre taķı öldi er

neteg bolğay emdi bu ‘iddet muğar

talâķ ‘iddeti er *söke*/bolmasa

ķamuğ âlde ya’ķûb berâber tutar

Kıpçak Türkçesi Sözlüğü’nde her iki kelime de kaydedilmiştir. *Sökel* ‘hasta’ (BM, GT, İM, Kİ, TA); *sökel ol-* ‘hastalanmak’ (BM); *söküş* ‘hastalanma’ (İH); *sökelek* ‘hastalık’ (Kİ) *sökellik* ‘hastalık’ (BM, İM, TA); *sayru* (İH, TZ) / *sayru* (BM) ‘hasta’; *sayrılan-* ‘hastalanmak’ (TZ) anlamlandırılmıştır (Toparlı-Vural-Karaatlı 2003).

Seyf-i Sarayı’nın *Gülistan Tercümesi*’nde *sayru* geçmemektedir. Ancak aşağıdaki örneklerde geçen *sökel* sözü ilk örnekte ilk örnekte ‘yorgun’, ikinci örnekte ise ‘hasta’ anlamındadır (Karamanlıoğlu 1989):

Çün teveler arıp *söke*/boldı (111-10)

Söke/ir sağ boldı sağ öldi (116-5)

Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi’nde *sayru* sözü Őu örnekte olduğu gibidir (Ergüzel 1999):

“Vay saña, ol Ħ asta degüldür, dünki gün ben andan birez vech istedüm-idi. Baña nesne virmemeg-içün sayrulanur” (356b-2)

Bazı araştırmacılar tarafından karışık dilli eserler arasında zikredilen *Kitab-ı Gunya*’da *sayru* sözü 5 defa kullanılmışken *sökel* 17 defa geçmektedir (Akkuş 1995). Kelime bütün bağlamlarda ‘hasta’ anlamıyla kullanılmıştır. Örnek:

“Eger imâm tendürüst olsa örü turup namâz ķ ılsa cema’ ât *sökel* olsalar ve oturup namâzķ ılsalar reva olurķ amuķ avülde.” (29a.13)

“Eger güci yitmese altmış gün oruc duta ve eger *sökel* olsa orucu daĦ ı dutmasa altmış miskine tá âm vire ya degme birine iki batman bugday vire.” (50a.7)

“Eger *sökel* eyitse ben bu *sökellikden* urursam Tengri emrinden kim Ħ ac ķ ılam veş aĦ alup Ħ ac ķ ılsa ol musulmânlık Ħ accı olur.” (66a.12)

Aşağıdaki örnekte ise *sökel* ve *sayru* sözleri birlikte kullanılmıştır:

“Eger *sayru* gişi kimerseye benüm için Ħ ac ķ ıluñ diyü buyursa, Ħ ac ķ ıldursa eger ol *sökellikden* turmadın ölse ol Ħ ac revâ olur.” (66a.5)

Eserde *sayru* sözü de geçtiği bütün yerlerde ‘hasta’ anlamındadır:

Eger ‘ avrat ol gün Ħ ayz görse ya *şayru* olsa eyle kim oruc dutabilmeske kefaret aña vâcib olmaz (51a.4)

Ondanş oñra *şayru* olsa ol on gün orucu anuñ boynında olur. (52a.4)

14. yüzyıl eserlerinden *Nazmü’l-Hilafıyyat Tercümesi*’inde hem *sayru* hem de *sökel* sözleri bulunmaktadır. *sayru* ve türevleri 32 defa kullanılmışken, *sökel* sözü iki defa geçmektedir. Kullanım sıklığı bakımından orantısız bir durum olsa da her iki sözün de bulunması bakımından bu eser önemlidir. Bu eserde de her iki sözcük ‘hasta’ anlamındadır:

“Sağ lar gibi gördi anı Ebû Yûsuf, *sökel* gibiş adı anı Muğ ammed.” (8a-11)

Turkish Studies

“Ya’ni bir *sayru* gişi başıyla namâzda îmâ eylemekden ‘âciz olsa, göñli ile îmâ eyleye.” (24b-15)

Dede Korkut’ta *sökel* kullanılmamıştır; ancak *sayru* sözü şu örnekte geçmektedir.

“Meger birgün köprisinün yamacında bir bölük oba kındurmuş idi. Ol obada bir yahşî yigit *sayru* düşmüş idi.” (155-10)

Yunus Emre Divanı’nda *sökel* sözü bulunmazken *sayru* sözü 7 defa, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi ‘hasta’ anlamında kullanılmıştır (Tatçı 1990):

‘Işkdan dertlü olana dermânım vardır benüm

‘Işk *sayrusı* olana erkândur sora geldüm

Sayru olmuş iniler Kur’ân ünini dinler

Kur’ân okıyan kendü kendü Kur’ân içinde

Süheyl ü Nev-Bahar’da *sökel* kelimesi yoktur; ancak *sayru* kullanılmıştır (Dilçin 1991).

Örnek:

Didi kim niçün yatasın k ayğ ulu

Ki *sayrulık* ide tenünde ğ ulü (640)

Ki oğ lan hoş olmuş iken ansuzın

Girü *sayru* oldı açamaz gözin (717)

Münebbihü’r-Rakidin adlı eserde de *sökel* sözü bulunmazken *sayru* aşağıdaki örneklerde olduğu gibi ‘hasta’ anlamıyla kullanılmıştır (Yavuzarslan 2002):

“Bağa rızık vermek elinden gelmez *şayru* olursam ş ağılık vermeğe kudreti yetmez.” (N20a-1)

“Her k anda müsülmân *şayrusın* işitdüm anış ora vardum.” (N39a-8)

Erzurumlu Darir’in *Yüz Hadis Yüz Hikaye* adlı eserinin Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait 1442 tarihli nüshası (E kısaltmasıyla verilen eski nüsha) ile 1651 tarihli nüshası (Y kısaltmasıyla verilen yeni nüsha) karşılaştırıldığında, *sayru* sözü yerini Farsça *hasta*’ya bıraktığı görülür. E nüshasında 8 defa geçen *sayru* Y nüshasından tamamen *hasta* sözüyle değiştirilmiştir. Bu değişim, *sayru* ve *hasta* arasındaki anlam denliğini göstermektedir (Sarı 2007). Örnek:

“*Şayru* oldıydı, gövdesi (8) ala oldı; soñra girü gey oldı.” (E66a-7)

“...*hasta* oldıydı, gevdesi (10) ala oldı...” (Y156b-9)

“*Vah* y geldi ki yâ ‘İsâ evvel *şayru* olduğ uñda şifâ virdük.” (E93a-14)

“*Vah* y geldi ki (6) yâ. ‘İsâ, evvel *hasta* olduñ; şifâ virdük...” (Y206a-5)

“Gövdeden *şayrulık* gidermekdür.” (E101a-6)

Turkish Studies

“Ve gövde- (11) den *hastalık* gidermekdür.” (Y219b-10)

Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış tıp metinlerinden, sağlıkla ilgili bu iki kelimenin anlam farkını daha çok koruyacağı düşüncesiyle, taramalar yapılmış; ancak taranan metinlerde *sökel* sözüne rastlanmamıştır. Örneğin, 15. yüzyılda kaleme alınan *Kitabü'l-Mühimmat*'ta *sökel* sözü geçmezken, *sayru* sözü 'hasta' anlamıyla kullanılmıştır (Özçelik 2001):

“Bu *sayruyık* usduralar her haftada bir kez devâ-yı türbüd içüreler.” (35b-2)

“Fasl-ı ‘âşir *sayrulukdan* turmuş kişiler ve hâmile olmuş hâatun kişiler ve oğlan tğ urmuşlar tedbîrindedür.” (2b-1)

Hacı Paşa'nın *Müntahab-ı Şifa* adlı eserinde *sökel* kelimesi yoktur; *sayru* sözü bütün geçtiği yerlerde 'hasta' anlamıyla kullanılmıştır (Önler 1990). Örnek:

“k açan ki *şayrunu* uş ş ı gitse üzerineş ovuk ş uş açalar”(14b-1)

“... dükeli *şayruluklar* gece k atı olur...” (15b-6)

İshak bin Murad'ın *Edviye-i Müfrede* adlı eserinde de *sökel* sözü kullanılmamıştır. Eserde *sayru* sözü aşağıdaki örnekte olduğu gibi geçmektedir (Canpolat-Önler 2007):

“... elbetde k arı ‘avrata ve *şayruya* yak nık eylemeyeler ki mefâcâ ölümün getirür.” (59a-12)

“... eşek südi yavuz *şayruluklara* sil gibi dık k gibi cüzâm gibi dağ ı bunlara benzer *şayruluklara* içürseler yarar.” (19b-3)

Tarama Sözlüğü'ne hem *sökel* hem de *sayru* sözleri 'hasta' anlamıyla alınmıştır. Eserde *sayru* kelimesinin örneği daha çoktur. Ayrıca *sayrucağı*, *sayruluk*, *sayru evi* biçimleri de kaydedilmiştir.

Tarama Sözlüğü'nde, *Camiü'l-Fürs* adlı sözlükten alıntı yapılarak, Farsça *hasta* sözünün aslında kaynak dilde “yaralı” anlamında olduğu, her *şayruya hasta* demenin doğru olmadığı belirtilmiştir. Ne var ki tarihî metinlerde *hasta* ve *sayru* sözleri genelde eş anlamlı biçimde kullanılmıştır.

Türkçenin tarihî metinlerinde genelde eş anlamlı biçimde kullanılan *sayru* ve *sökel* sözleri, bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında hangi anlamlarla yaşamaktadır? Ağızlarda yaşayan anlamların uzantılarını tarihî metinlerde bulmak mümkün müdür?

Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan *Derleme Sözlüğü*'nün ve Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili yapılmış çalışmaların bilgisayar ortamına aktarılmasıyla oluşturulan Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde *sayru* kelimesi, Çandarlı *Bergama – İzmir, Bursa, Çorum, Şabanözü *Polatlı –Ankara, Mahmutseydi *Alanya – Antalya bölgelerinde ‘**hasta**’ anlamıyla kullanılmaktadır. Kelime aynı anlama *soyru* biçiminde Bafa *Milas – Muğla'da; *sayrı* biçimiyle Malatya'da; *seyru* biçiminde Şabanözü *Polatlı – Ankara, Yenice – Muğla'da yaşamaktadır.

Adı geçen sözlükte *sökel* sözünün, ağızlarda çok farklı kullanımları kaydedilmiştir. Kelime ‘**Humma, ateşli bir hastalık.**’ anlamıyla Karakeçeli – Çorum, *Tirebolu – Giresun, *Hadım, *Ermenek – Konya, Civanyaylağı *Mersin, Çukurbağ *Mut – İçel, *Manavgat, Güzelsu *Akseki – Antalya'da; ‘**Güçsüz, düşkün**’ anlamıyla, Yakasinek – Afyon, Aydoğmuş –Isparta, Söğüt *Orhaneli – Bursa, *Alayunt – Kütahya, Eskişehir, Kastamonu, *Çerkeş – Çankırı, Samsun, *Merzifon – Amasya, *Ünye, *Perşembe – Ordu'da; ‘**tifo**’ anlamıyla *Karaman, *Bozkır, *Ilgın – Konya, İshaklar *Gülнар – İçel'de; ‘**zatürre**’ anlamıyla *Gülнар – İçel'de; ‘**sakat**’ anlamıyla – İzmir, *İskilip –Çorum, *Merzifon – Amasya'da; ‘**Öldürücü grip**’ anlamıyla *Eğridir – Isparta,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

Akyar – Aydın, Konya, *Cebelibereket –Adana'da; '**Bedende yara ya da çıban oluşturan, geçici, ateşli hastalıkların tümü.**' anlamıyla Çorum ve Konya'da yaşamaktadır.

Burada üzerinde düşünülmesi gereken asıl konu, Türkiye Türkçesi ağızlarında bugün görülen farklı anlamların tarihsel uzantılarını, eski metinlerden tespit etmenin mümkün olup olmadığıdır. Tarihi metinlerden yapılan taramalarda, *sökel* sözünün bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayan sadece iki anlamı tespit edilmiştir. Bunlardan ilki 'sakat' diğeri 'güçsüz, düşkün' anlamlarıdır. Sözcüğün diğere anlamlarını tarihî metinlerden ve sözlüklerden tanımlamak mümkün olamamıştır.

3. Sonuç

Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ağızlarında farklı anlam özellikleri bulunan *sayru* ve *sökel* sözlere incelenmiş; tarihî metinlerde kelimelerin anlam özellikleri üzerinde durulmuştur. Tarihi metinler üzerinde yapılan tarama ve değerlendirmeler ışığında, çalışmadan elde edilen sonuçlar aşağıda maddeler halinde çıkarılmıştır:

1. Bugün eş ya da yakın anlamlı kelimelerin anlam özelliklerini tespit etmek için tarihsel anlam bilimi çalışmalarına ihtiyaç vardır. Zamana, coğrafyaya ya da bağlama göre değişen anlam özelliklerinin tarihsel kökenlerini tespit etmek, anlam bilim açısından önemlidir.

2. Tarihsel anlam bilim çalışmalarında özellikle sözcük anlam bilimi gibi konularda anlam nüanslarının tespiti için, incelenen kelimelerin geçtiği bütün yerlerin ve bağlamın göz önüne alınması gerekmektedir.

3. Dizinler, genellikle sözlüklerde verilen anlamları aktardığı için, kelimelerin farklı bağlamlardaki anlamlarını tespit etmede yetersiz kalmaktadır. Bağlama göre değişen anlam farkını tespit etmeyen bir dizin, sadece biçimlerin görülmesine yardımcı olabilir. Dizinlerde bağlama göre değişiklik gösteren farklı anlamların kaydedilmesi gereklidir. Bir kelimenin tarihî metinlerden tevarüs eden anlam zenginliği kaydetmek, dilin korunması ve anlam özelliklerinin gelecek kuşaklara aktarılmasında önem arz etmektedir. Aksi takdirde, anlam bilimi açısından herhangi bir kelimenin 251 ya da 453 defa geçtiğini tespit etmenin bir faydası yoktur.

4. Her ne kadar Kaşgarlı Mahmud *sökel* sözünün Oğuzca olduğunu belirtmiş olsa da tarihî metinler üzerinde yapılan taramalar ve sayısal değerlendirmeler, *sayru* sözünün Batı Türkçesinde *sökel*'e göre daha yaygın olduğunu göstermektedir.

5. Türkiye Türkçesi ağızlarında *sayru* sözü tarihsel metinlerde olduğu gibi 'hasta' anlamıyla yaşamaktadır. Ancak *sökel* sözü genel anlamda hastalığı değil, 'humma, ateşli hastalık, tifo, grip ve zatürre' anlamlarında olduğu gibi özel bir hastalık için kullanılmaktadır. Bu anlamda *sökel* sözünün, Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam daralmasına uğradığı söylenebilir.

6. Taranan örnekler, her iki kelimenin de genel anlamının 'hasta' olduğunu; *sökel* sözünün bazı örneklerde dar anlamda özel bir hastalığı karşıladığını göstermiştir. Örneğin *Kıyasü'l-Enbiya*'da 'topal, kötürüm' anlamlarında kullanılmıştır.

7. *Sökel* sözünün, *Kıyasü'l-Enbiya*'da rastlanan ve Clauson'un altını çizdiği 'topal, kötürüm' anlamı, 'İzmir, *İskilip-Çorum, *Merzifon-Amasya'da bugün yaşamaktadır.

8. Aynı sözcüğün, Yakasinek – Afyon, Aydoğmuş –Isparta, Söğüt *Orhaneli – Bursa, *Alayunt – Kütahya, Eskişehir, Kastamonu, *Çerkeş – Çankırı, Samsun, *Merzifon – Amasya, *Ünye, *Perşembe – Ordu'da yaşayan 'güçsüz, düşkün' anlamı Seyf-i Sarayı'nin *Gülistan Tercümesi*'nde tespit edilmiştir.

9. Bir sözcüğün sadece ağızlarda yaşayan anlam özelliğinin tarihî metinlerle de tanıklanması, tarihsel anlam bilimi açısından önemlidir.

KISALTMALAR

BM: Kitabu Bulgatü'l-Müştak Fi Lügati't-Türk ve'l-Kıfçak

GT: Gülistan Tercümesi

İH: El-idrak haşiyesi

İM: İrşadü'l-müluk ve's-selatin

Kİ: Kitabü'l-İdrak Li-Lisani'l-etrak

TA: Kitab-ı Mecmu-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugali

TZ: Et-tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye.

KAYNAKÇA

- Ahmet Vefik Paşa (2000) *Lehçe-i Osmani* (Haz. Recep Toparlı) TDK Yay., Ankara.
- AKKUŞ, Muzaffer (1995) *Kitab-ı Gunya*, TDK Yay., Ankara.
- AKSAN, Doğan (1999) *Anlambilim*, Engin Yayınevi, Ankara.
- ARAT, R. R. (1979) *Kutagdu Bilig III*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul.
- ARAT, R. R. (1991) *Kutadgu Bilig I*, TDK Yay., Ankara.
- ARAT, R.R. (2006) *Atabetü'l-Hakayık*, TDK Yay., Ankara.
- ATA, Aysu (1997) *Kıyasü'l-Enbiya I-II*, TDK Yay., Ankara.
- BİLGİN, Azmi (1996) *Nazmü'l-Hilafıyyat Tercümesi*, TDK Yay., Ankara.
- CANPOLAT, Mustafa – ÖNLER, Zafer (2007) *Edviye-i Müfredede*, TDK Yay., Ankara.
- CLAUSON, Gerard (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford.
- Derleme Sözlüğü* (1993) TDK Yay., Ankara.
- DİLÇİN, Cem (1991), *Mes'ud Bin Ahmed, Süheyl ü Nev-Bahar*, TDK Yay., Ankara.
- ERBAY, Fatih (2011) *W. Radloff'un Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Aybil Yay., Konya.
- EREN, Hasan (1990) *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- ERGİN, Muharrem, (1997) *Dede Korkut Kitabı I-II*, TDK Yay., Ankara.
- ERGÜZEL, Mehdi (1999) *Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi*, TDK Yay., Ankara.
- GABAİN, A Von (1988) *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara.
- GUIRAUDA, Pierre (1999) *Anlambilim* (Çev. Berke Vardar), Multilingual, İstanbul.
- Hüseyin Kazım Kadri (1943), *Büyük Türk Lügati*, İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1989) *Seyf-i Sarayi Gülistan Tercümesi*, TDK Yay., Ankara.

- LYNOS, John (1981) *Language and Linguistics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- MENİNSKİ, Mesgnien (2000), *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae - Arabicae - Persicae = Lexicon Turcico - Arabico - Persicum 1 - 6*, Simurg Yay., İstanbul.
- Mütercim Asım Efendi (2000) *Burhan-ı Katı* (Haz. Mürsel Öztürk- Derya Örs), TDK Yay., Ankara.
- ÖNLER, Zafer (1990) *Müntahab-ı Şifa*, TDK Yay., Ankara.
- ÖZÇELİK, Saadettin (2001), *Kitabü'l-Mühimmat*, AKM Yay., Ankara.
- PALMER, F. R. (2001) *Semantik* (Çev. Ramazan Ertürk), Kitabiyat, Ankara.
- SARI, Mustafa (2001) 'Türkiye Türkçesinin Söz Varlığında Sözcüklerin Tek Biçimler Hâlinde Yaşamaları', *Türk Dili*, S. 592, Mart 2001, s. 300-312.
- SARI, Mustafa (2007), *Türkçede Art Zamanlı Değişmeler*, Pagam A Yay., Ankara.
- SARI, Mustafa (2011), 'Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılıkla İlgili Bazı Sorunlar', *Turkish Studies*, S. 6/1. s. 533-538.
- Şemsettin Sami (1989) *Kamus-ı Türki* (Haz. Mehmet Emin Açar), Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Şeyh Süleyman Efendi (1298), *Lügat-i Çağatayî ve Türkî-i Osmanî*, İstanbul.
- Tarama Sözlüğü* (1996), TDK Yay., Ankara.
- TATÇI, Mustafa (1990) *Yunus Emre Divanı-İnceleme-I*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- TEKİN, Talat (2006) *Orhon Yazıtları*, TDK Yay., Ankara.
- TOPARLI, Recep – VURAL, Hanifi – KARAATLI, Recep (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- TOPARLI, Recep – ARGUNŞAH, Mustafa (2008), *Mu'inü'l-Mürid*, TDK Yay., Ankara.
- YAVUZARSLAN, Paşa (2002) *Münebbihü'r-Rakidin I-II*, TDK Yay., Ankara.